

Hebraeis, et caput Latinis, significat id, quod in quoque re primum est ac precipuum.

Secunda. *Secundo*, ergo respondet S. Augustinus in Psal. LXXXVI, et ex eo Anselmus, lapidem hunc angularem esse in summo, quia haec fabrica et domus Ecclesiae non corporalis est, sed spiritualis et caelestis: est enim, ut ait S. Joannes, Apoc. XXI, Jerusalem nova de caelo descendens; ergo fundamentum et lapis ejus angularis in summo est, ut pote in caelo. « Si ad terram, inquit Augustinus, edificaremur, in imo ponendum esset fundamentum nostrum; jam vero, quia caelestis est fabrica nostra, hinc ad caelos praecessit fundamentum nostrum, » quia scilicet origo et principium Ecclesiae est de caelo. Sed hoc symbolicum est et mysticum.

Dico ergo: Pro summo angulari graece est *ἀκρογωνία*, id est, *extreme angulari*, hoc est imo, sive infimo: extremum enim in edificio et fundamento est inum, sive infimum fundamenti; *ἀκρον* enim graece *extremum* significat, sive id summum sit, sive infimum. Hic autem infimum debere accipi, patet ex fundamento quod lapis hic angularis sustentat. Sic latine, mare altum sive summum, significat profundum sive inum. Alludit Paulus ad saxa illa ingentia et durissima, quae e rubrica aliave petra instar massae in imo fundamenti ponuntur, et immediate terre solidae substerantur, quibus deinde fabri alia saxa, rudera, lateres injiciunt, confundunt, et calce conglutinant, altitudine quatuor, sex, aut etiam decem pedum, prout moles et altitudo domus fundamentum majus aut minus exigit: prima enim illa saxa ingentia vocantur hic lapis summus, id est, imus fundamenti, isque angularis, ut utrumque parietem sustineat et nectat, ideoque ceteris validior esse debet, estque in fabrica primarius et capitalis.

Angulus symbolicum est regni et principis Populorum vocatur anguli, et quare? Nota: S. Hieronymus in illud Isaiae, XIX, *Deesperunt Aegyptum angulum populorum*: « Idioma, inquit, est S. Scripturarum, ut angulum pro regno ponant, eo quod populos contineat, et quod in tota domo fortissimum sit. » Cum ergo anguli fiant ex lapidibus majoribus et solidioribus, hinc principes sive duces populorum vocantur anguli, quemadmodum nos Helvetiorum duces et respublicas vulgari voce Cantones (quasi angulos) vocamus. Ita Zacharias, cap. X, vers. 4, ait: « Ex ipso angulus, » id est, ex Juda prodibit Christus lapis angularis, et princeps Judaeorum et Gentium. Et Jeremias, cap. XI, vers. 26, ait de Babylone mox evertenda: « Non tollent de te lapidem in angulum, » id est, ut Chaldaeus verit, non tollent ex te regem in regnum, et principem in principatum. Sic Psal. cxvii (ad quem hic Paulus alludit) de Christo dicitur: « Lapidem quem reproboverunt edificantes, hic factus est in caput anguli. » Ubi Lyranus et Abulensis putant alludi ad verum lapidem, qui initio a Judaeis quasi inutilis rejectus sit a fabrica templi, postea

vero receptus, accommodatus sit, positusque loco honestissimo, scilicet in caput anguli. Verum hoc est commentum Judaeorum, ait Burgensis. Est ergo metaphora, ab angulis edificiorum petita, de qua jam dixi: quod enim est angulus, praesertim fundamentalis, in edificio, hoc est rex in regno, puta Christus in Ecclesia. Simili phrasi et sensu dixit Christus Petro, *Matth. xvi, 18*: « Tu es Petrus, et super hanc petram edificabo Ecclesiam meam. »

21. In quo (per quem, scilicet Christum, qui praecessit) omnis (tota) edificatio (edificium, fabrica) constructa (*συνεργολογημένη*, id est, ut Hieronymus, *compaginata*; ut Ambrosius, *compacta*; ut Vatablus et Erasmus, *congmentata*) crescit in templum sanctum (in Ecclesia, quae est domus sancta et templum Dei) in Domino, — per Dominum: vel potius « in Domino, » id est Domini, ut sitis templum sanctum Domini: Hebraeam enim *bet*, id est *in*, saepe significat regimen genitivi. Vide *Can. 23*.

22. In quo (per quem, scilicet Christum jam dictum, vel « in quo, » scilicet templo) et vos edificamini in habitaculum Dei (in templum Ecclesiae jam dictum, in quo, quasi in domo sua habitat Deus) in Spiritu Sancto, — per Spiritum Sanctum.

Nota: *Te sancto* non est in Graeco, nec Romanis, sed Plantinianis, et intelligitur in Graeco. Spiritus enim hic est gratia quam Sanctis aspirat Spiritus Sanctus, *g. d.* Ecclesia est domus et templum Dei, cujus fundamentum sunt Apostoli, lapis angularis est Christus, parietes sunt Judaei et Gentes, qui indies assurgunt cum plures ex Judaeis et Gentibus Christo et Ecclesiae inseruntur et inaedificantur. Vos ergo, o Ephesii, cum aliis Christianis simul inaedificemini huic fabricae, ut silis lapides, partes et membra hujus templi, ut illud in dies altius assurgat et crescat, fiatque ingens templum et habitaculum Dei, idque per Spiritum Sanctum, quia sua gratia et charitate quasi glutino et calce fideles omnes conglutinat et coagmentat, ut faciant unum parietem, unam domum, unam Ecclesiam.

S. Ignatius tamen in *epist. ad Ephes.*, afferens eandem metaphoram fabricae, Spiritum Sanctum comparat perpendiculari: « Jesus Christus, inquit, fundavit vos super petram, ut lapides electos, aptos ad divinum edificium Patris, sublatos in altum per Christum, qui pro nobis crucifixus est, perpendiculari usos Spiritu Sancto, fide vero subductos, et charitate elevatos a terra in coelum. »

Tropologicæ, S. Hieronymus: « Cum fuerimus vivi lapides ex omni parte dolati, levati, politi, nullam habentes scabredinem (vitiorum), edificabimur in templum, et fietis habitaculum Deo, condeturque in nobis arca testamenti custos legis Domini, et Cherubim scientiae multitudine, ut interiora pectoris nostri in novum vocabulum transeant, dicamurque *deberi*, id est, occulum, sive responsorium et locutorium Dei. »

Beatus quoque Dorotheus, tom. III *Bibliotheca SS. Patrum*, doctrina 14, ad edificationem vel restaurationem domus spiritualis suos ita instruit: « Primum, inquit, jacienda sunt fundamenta, quae fide est, sine qua impossibile est placere Deo. Constitue deinde supra fundamentum edificium excellentissimum. Intercidit obedientia? adijce lapidem obedientiae. Irasceris fratri a quo injuriam accepisti? apponit virtus alterum patientiae lapidem; singula deinde adjectae virtutes singuli lapides erunt. Charitas annectet parietem parietem. Bitumen humilitas est, quae ceteris virtutibus ut tales sint, efficit. Tectum amor Dei. Corona, quae supra tectum praecipitur in lege adhiberi, ne parvuli cadant, prudentia est. In hoc edificio extruendo nostra desudet industria, ut habere inhabitantem Spiritum Sanctum possimus. »

Ille domum conservabit, nisi desides ipsi fuerimus, ne spirantibus mundi a quatuor angulis flatibus subito in terram cadat. »

Rursum S. Augustinus in *Psal. LXXXVI*. Accedat nos Ecclesiae quasi caelesti fabricae lebere conquadri, ut illi inaedificari possimus: ac consequenter Christianum quemque debere esse instar quadrati lapidis. « In omni, inquit, tentatione sua Christianus non cadit, etsi impellitur, et si qua vertitur, non cadit. Nam quadratum lapidem quacumque verteris, stat. Cadere visi sunt Martyres cum percuterentur: sed quid dixit vox *Psalmi xxxvi*? Cum ceciderit non collidetur, quia Dominus supponit manum suam. Sic ergo conquadramini ad omnes tentationes parati, quidquid impulerit, non vos evertat. Sane te inveniat omnis casus. »

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo, pergit mirari vocationem Gentium, docetque hoc mysterium hactenus incognitum revelatum fuisse Apostolis, scilicet quod Gentes aeque ac Judaei per Christum participes essent gratiae, Ecclesiae et promotionum Dei.

Secundo, vers. 7, hujus mysterii se ministrum esse gloriatur, puta quod a Deo constitutus sit doctor Gentium.

Tertio, vers. 14, orat Deum, ut Ephesios in Christi fide et spiritu corroboret, ut in charitate radicati ad plenum in divinis hisce Christi mysteriis edoceantur, scilicet ut comprehendant quae sit latitudo, longitudo, sublimitas et profundum, sciunt etiam supereminentem scientiam charitatem Christi.

1. Hujus rei gratia, ego Paulus vinetus Christi Jesu, pro vobis Gentibus, 2. si tamen audistis dispensationem gratiae Dei, quae data est mihi in vobis: 3. quoniam secundum revelationem notum mihi factum est sacramentum, sicut supra scripsi in brevi: 4. prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterio Christi: 5. quod aliis generationibus non est agnitus filiis hominum, sicuti nunc revelatum est sanctis Apostolis ejus, et Prophetis in Spiritu. 6. Gentes esse cohaereditas, et concorporales, et comparticipes promissionis ejus in Christo Jesu per Evangelium. 7. Cujus factus sum minister secundum donum gratiae Dei, quae data est mihi secundum operationem virtutis ejus. 8. Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia haec, in Gentibus evangelizare investigabiles divitias Christi, 9. et illuminare omnes, quae sit dispensatio sacramenti absconditi a saeculis in Deo, qui omnia creavit. 10. Ut innotescat principatibus, et potestatibus in caelestibus per Ecclesiam, multiformis sapientia Dei. 11. Secundum praefinitionem saeculorum, quam fecit in Christo Jesu Domino nostro: 12. in quo habemus fiduciam, et accessum in confidentia per fidem ejus. 13. Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis: quae est gloria vestra. 14. Hujus rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi, 15. ex quo omnis paternitas in caelis, et in terra nominatur, 16. ut det vobis secundum divitias gloriae suae, virtute corroborari per Spiritum ejus in interiorum hominem, 17. Christum habitare per fidem in cordibus vestris: in charitate radicati, et fundati, 18. ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quae sit latitudo, et longitudo, et sublimitas, et profundum: 19. scire etiam supereminentem scientiam charitatem Christi, ut impleamini in

ample et varie sumit, jam pro iuxta, jam pro per, jam pro cum. Unde hic subdit :

SECUNDUM OPERATIONEM (græce *ἐπιτελεῖται*, id est efficaciam, et efficacem operationem) VIRTUTIS (græce *ἀρετῆς*, potentia) XPI. — *q. d.* Apostolatum non inanem, otiosum et vacuum accepit; sed talem qui potenter et efficaciter operetur conversionem Gentium etiam barbararum.

Notat hic duo Apostolus : primo, officium ministerii sive apostolatus se accepisse per donum et gratiam Dei; secundo, illius officii actum, usum et exercitium potens esse, et potenter efficaciterque operari fidem et salutem Gentium per eandem divinæ gratiæ vim, potentiam et energiam.

8. MIHI OMNIUM (non tantum Apostolorum, ait Chrysostomus, sed et) SANCTORUM (id est Christianorum) MINIMO. — Hieronymus, *infimo*, græce *ἐπιτελεῖται*, id est, *infimiori*, *q. d.* Inferior et infimior sum infimo, minor sum minimo.

Nota hic miram Apostoli humilitatem : nam n tantum se minimum, vel infimum vocat, sed norem minimo et inferiore infimo. Hinc ex perlativo format comparativum, scilicet ex *ἐπιτελεῖται ἀρετῆς*, sicuti si ex minimo formares minimior, ex infimo infimior : infimior ergo se vocat, ut magis infra omnes se demittat et diminuat; et per hanc humilitatem Paulus meruit eveli ad apostolatum, ait Hieronymus.

Dices : hæc humilitas videtur ficta et mendax; sciebat enim et videbat Apostolus sibi plus gratiæ et virtutis a Deo datum esse, quam Ephesius aliusque Christianis, quos ipse convertibat.

Respondet S. Hieronymus seivisse Paulum se iis esse sanctiorem, sed tamen se ita gessisse ac demississe, ac si iis esset inferior. Sicuti princeps subinde modestiæ causa primas in mensa, et in incensu, dat amicis et aliis nobilibus longe se inferioribus.

Verum hoc non satisfact : nec enim de praxi et submissione externa in gestu aut incensu, sed de sensu suo loquitur Paulus, dicens ac revera in animo sentiens se esse omnium Sanctorum minimum; alioqui enim mentiretur et hypocrita esset, quod absit.

Dico ergo id dixisse Apostolum eo sensu, quo S. Franciscus solebat dicere se maximum esse peccatorem, *q. d.* Licet majorem a Deo quam alii gratiam acceperim, si tamen me, meam negligentiam, infirmitatem, malitiam tum presentem, tum preteritam, quia fui persecutor Christi et Ecclesie (ad hanc enim maxime solet respicere dum se humiliat Apostolus) spectem, revera videor mihi maximus peccator, indignus apostolatu, ac minimus Christianorum vere et re ipsa censendus : puto enim quod, si Deus illum gratiam quam mihi dedit, daret latroni vel maximo peccatori, magis is quam ego illi cooperaretur, brevisque *ἄγε* me sanctior. Hoc enim iudicium fœt forte speculative non esset verum, practice tamen erat verum; quisque enim non alios, sed

seipsum et suam infirmitatem considerans, potest et debet ita humiliter de se sentire : hoc enim est dictamen virtutis, quod suggerit et suadet prudens humilitas, et qui vere humilis est, ita de se sentit, talisque sibi esse videtur, de quo plura *Philipp.* II, 3, et *I Timoth.* I, 13.

DATA EST GRATIA HÆC, IN GENTIBUS EVANGELIZARE INVESTIGABILES (græce *ἀνεπίγνωτον*, *iminvestigabiles*, inscrutabiles, et, ut Ambrosius, *incomprehensibiles*) DIVITIAS CHRISTI. — Ita passim Apostolus vocat copiam gratiarum et bonorum, quæ Christus nobis attulit.

Notat Chrysostomus in morali *homil.* 6, Paulum triplicem accepisse gratiam ad evangelizandum, trique ad prædicationem attulisse mire ad persuadendum efficaciam, primo, animam alacram, autentem, ferventem et ad omnia intrepidam; secundo, celestem quamdam sapientiam; tertio, potentiam spiritus cum vita inculcata.

9. ET ILLUMINARE OMNES. — Sicut angelorum officia tria sunt, ait S. Dionysius, scilicet homin illuminare, purgare et perficere; ita non tantum Christus, sed et Apostoli alique Doctores h tria faciunt quasi angeli quidam terrestres et h mines angelici; illuminare ergo non significat lucem proferre id quod reconditum erat, ut vtit Syrus et Erasmus; sic enim inepte diceretur *illuminare omnes*, ut habent Græca et Latina; se significat alios docere, aliis lucem veritatis et fidei impetiri; sicut enim sol sua luce tenebrosa loca illuminat, ita doctores clara sua doctrina illuminant tenebrosas et ignorantes hominum mentes. Unde et apte præmio singularis claritatis et splendoris in celo donabuntur. « Qui docui fuerint, inquit Daniel, cap. XII, fulgebunt quasi splendor firmamenti, et qui ad justitiam eruditi multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates. »

QUE SIT DISPENSATIO SACRAMENTI ABSCONDITI SÆCULIS IN DEO, QUI OMNIA CREAVIT. — Pro dispensatio aliqua Græca legitur *κρυψία*, *q. d.* Que sit communicatio vel communicatio sacramenti, quod scilicet hoc sacramentum redemptionis hominum non tantum Judæis, sed et Gentibus communicatum sit. Verum legendum est hic, ut supra vers. 2, *κρυψία*, *quæ sit dispensatio*, et ita legitur Biblia Regia, noster Interpres, Chrysostomus, Theophylactus et Græci.

Ubi nota, *κρυψία*, id est dispensatio, duo significat : primo, ipsam dispositionem et ordinationem rei alicujus faciendæ vel dandæ; secundo, ipsam rei dispositæ vel ordinate dispensationem, id est erogationem, donationem, distributionem. Juxta primam significationem sensus erit : ut illumine et doceam omnes quam admiranda sit œconomia et æterna Dei dispositio circa vocationem Gentium per nativitatem, mortem et resurrectionem Christi, juxta secundam vero hie erit sensus, isque simplicior, ut dixi cap. I, vers. 10, *q. d.* Mihi data est gratia illuminandi omnes Gentes, ut scilicet eas doceam, quam sapienter dis-

pensatum, id est distributum, et omnibus propositum sit hoc tempore a Deo sacramentum redemptionis Christi et vocationis Gentium ad Christum; vel potius per hypallagen, « que sit dispensatio sacramenti, » id est quod, quale et quantum sit sacramentum, sive mysterium hoc, « quod hactenus per tot sæcula, imo ab æterno, « absconditum fuit in Deo, » in Dei scilicet mente, consilio et prædestinatione; jam vero dispensatum, id est erogatum, distributum est, omnibusque propositum et oblatum.

QUI (scilicet Deus) OMNIA CREAVIT. — Notat et elidit dogma Simonis Magi, qui docebat mundum ab angelis esse factum. Græca addunt, *διὰ τῆς οὐρανόθεν*, per Jesum Christum, et ita legit Chrysostomus, Theophylactus et Græci; sed hæc non habet Hieronymus, nec Ambrosius, nec vetusti codices Latini.

10. UT INNOTESCAT PRINCIPATIBUS (ita legunt Romana, Græca et Syrus; Plantiniana tamen cum Hieronymo legit *principibus*) ET POTESTATIBUS, — illis scilicet ordinibus angelorum, qui dicuntur Principatus, id est principes; et Potestates, hoc est potentes, ut dixi cap. I, vers. 21. Sub his per synecdochen cæteros angelorum ordines intellige. Ita Hieronymus, Chrysostomus, Theophylactus. Unde licet Ambrosius malos hic angelos intelligat, qui in cælestibus, hoc est in aere et cælo hoc aere, versantur, melius tamen S. Hieronymus, Chrysostomus, Anselmus, bonos angelos accipiant : hos enim significant Principatus et Potestates, cum absolute ponuntur. Nam cum dæmones intelliguntur, solet addi, principes tenebrarum, aut aeris hujus, aut similis proprie restringens et alienans. Deinde hos proprie significat *vox in cælestibus*, scilicet locis, commorantes.

PER ECCLESIAM MULTIFORMIS SAPIENTIA DEI. — Queritur, quomodo hoc sit verum : nam angeli illuminant Ecclesiam et homines, non autem ab eis illuminantur et docentur.

Primo, Augustinus, lib. V *De Genesi ad litteram*, cap. XIX, tom. III, intelligit Ecclesiam celestem, que constat Deo et angelis, *q. d.* Angelis inferioribus innotuit mysterium hoc redemptionis Christi, et vocationis Gentium per revelationem Dei, et illuminationem angelorum superiorum, innotuit inquam a sæculis, id est ab initio sæculorum et mundi; sed obstat quod ait Apostolus : « Ut innotescat nunc. » Si nunc, ergo non ab initio mundi. Secundo, per « Ecclesiam » non intelligit celestem, sed terrestrem; patet, quia ait : Mihi data est gratia evangelizare et illuminare omnes, ut innotescat per Ecclesiam, cui scilicet evangelizo, et quæra illumino, multiformis sapientia Dei.

Secundo, S. Thomas, I part., *Quest.* LVII, art. 3, sic explicat : « Ut innotescat Principatibus, » non absolute, sed per visionem et experientiam, *q. d.* Ut videant; quod enim angeli ante per revelatio-

nem sciebant futurum, hoc in Ecclesia viderunt fieri, cum res facta et gesta est : sed tum dixisset Apostolus : Ut videant, vel, Ut appareat angelis, sicut dixit *I Timoth.* VIII, 16; non autem, « ut innotescat : » nam innotescere dicitur, cum nomen fit quod ante erat ignotum. Unde et Apostolus vers. præcedenti dixit mysterium hoc antea fuisse absconditum in Deo; ergo latebat angelos.

Dico ergo, per « Ecclesiam, » id est per ea que gesta sunt a Christo et Apostolis in Ecclesia, perque gratias et dona Ecclesie ab his communicata, multa mysteria Christi et Christianorum angelis innotuisse, quæ prius ignorabant; licet enim mysterium incarnationis et redemptionis nostræ, quoad substantiam ex revelatione a principio suæ beatitudinis cognoverint, non tamen omnes ejus partes, species, causas, effectus, modos et circumstantias cognoverunt, sed didicerunt, cum ea in Ecclesia fieri, exhiberi et geri viderunt. Talia fuerunt institutio Sacramentorum, presertim Eucharistiæ; modus et ratio justificandi peccatores; divisio et missio Apostolorum in tales ac tales provincias; ordo hierarchicus Apostolorum, Sacerdotum, Diaconorum aliorumque ministrorum Ecclesie; vocatio Gentium, de qua proprie hic loquitur Apostolus.

Ubi nota, licet Chrysostomus et Theophylactus dicant angelos ignorasse quod Gentibus vocandæ essent ad christianismum, donec eas vocari a Paulo et Apostolis viderunt, tamen non videri dubium qui in genere hoc angeli cognoverint; si enim Isaias et Propheta id cognoverunt, ergo et angeli, qui vel hoc revelaverunt Prophætæ, vel ex vaticinio Prophetarum tam claris id facile intellexerunt. Quod ergo Apostolus hic ait eos illud non cognovisse, intellige eo modo quo, vers. 5, negavit Prophetas id cognovisse, scilicet in particulari, clare et distincte, v. g. quomodo vocandæ essent Gentes, an simul cum Judæis, an in locum Judæorum, cum illi respissent Evangelium, et a Deo rejecti essent; quo ordine, per quos, quibus modis et mediis : hoc enim ante angelos passim cognoverunt ex Dei revelatione Apostoli, presertim Paulus, tum ab initio conversionis suæ, quando ante alios Apostolos electus fuit a Deo, et declaratus doctor Gentium, *Act.* IX, 15; tum potius et plenius, quando proxi be mittendus ad Gentes, raptus fuit in tertium celum, ut dixit *II Corinth.* XII. Ita Hieronymus, Ambrosius, Anselmus, Theophylactus, Chrysostomus, « Paulus, inquit Chrysostomus, angelorum Evangelista hic eos illuminavit; » et D. Thomas, *Opusc.* I, cap. XXV, ex Cyrillo docet, prædicante Paulo, angelos didicisse circumstantias Evangelii et vocationis gentium.

Nota secundo, hæc dicit contra Simonem Magum, qui nimis angelis tribuens, docebat eos esse adorandos quasi ipsi mysterii redemptionis nostræ consilii et mediatores fuissent, de quo *Coloss.* II, 18.

MULTIFORMIS SAPIENTIA DEI. — *ποικιλίας*, id est *multiformis*, sive valde et multipliciter varia. Aliqui inquit *ποικιλίας*, *omniformis*, maxime varia sapientia Dei; et e non solum varia sit, sed et multa varietate distincta. Ita Hieronymus: « Respicere, inquit, curas Christi, vide pariter et cælum. Vacillantem in præsepi intuire infantem, sed simul angelos auscultantes. Herodes persequitur, sed adorant Magi. Ignorant Pharisei, sed stultitia demonstrat. Baptizatur a servo, sed vox desuper Dei intonantis auditur. Aquis mergitur, sed columba descendit, imo Spiritus in columba. Ad passionem venit, et pati timet, sed vult transire calicem; et Petrum, quia calicem timebat, accusat. Quid hæc stultitia prudentius, varietate distinctio, sapientia obscurius, quam fecit Deus in Christo Jesu Domino nostro? » Hactenus Hieronymus. Proprie tamen Apostolus respicit ad sapientiam Dei, quam variis modis ostendit in vocatione Gentium, reprohibitione Judeorum, modo et ordine eas vocandi, ut dixi § præced. et cap. 4, vers. 14.

11. SECUNDUM PRÆFINITIONEM SECLORUM. — *σάρα πηρών*, id est, ut Hieronymus, *secundum propositum sæculorum*, id est a sæculis, vel ante sæcula actum, q. d. Secundum decretum æternum, quo proposuerat, decreverat, præfinierat Deus hoc facere et exequi. Unde Syrus vertit, *quæ futura erat a sæculo, facta vero est in lesoluâ hominû nostrorum*.

Secundo, a secundum præfinitionem seculorum, id est quam fecit de sæculis futuris, de serie seculorum, deque hominibus, qui quolibet seculo a primo usque ad ultimum sunt futuri, scilicet præfiniens spem status innocentie, deinde seculum legis naturæ, tertio seculum legis Moysi, quarto seculum legis Christi et gratiæ, decernensque et præfiniens in eo omnes omnium illius temporum gentes et nationes successive vocare ad fidem et salutem per Christum; et hoc est, quod ait: « Quam fecit in Christo Jesu. » Rursum præfiniens primo seculo legis naturæ vocare ad se omnes Gentes, secundo per Moysen solos Judeos relictis Gentibus, tertio per Christum solas fere Gentes, quas hactenus vocare neglexerat, et vice versa negligere Judeos incredulos: hic enim fuit circulus et conversio seculorum quoad fidem, gratiam et salutem, et quasi annus secularis et circularis Dei. Ita Chrysostomus et Theophylactus. Hic secundus sensus est pulchrior et aptior; in eo enim proprie spectatur multiformis et varia sapientia Dei. Ab hæc multitudine et varietate cognitionis et sapientiæ, Christus ipse vocatur *ποικιλίας*, id est *multiculus*, et Cherubim, inquit Anastasius Sinaita, lib. I *Hexameron*.

QUAM FECIT IN CHRISTO JESU. — Pronomen a quam referre potest primo, a Ecclesiam; a secundo, a sapientiam, a ut Hieronymus; tertio et planissime, a præfinitionem, q. d. Hæc præfinitio seculorum jam dicta, facta est per Christum et

Christi merita. Hinc patet quod dixi cap. 1, non tantum fidem et gratiam, sed et predestinationem ipsam æternam, que est in mente Dei (hæc enim est præfinitio, de qua hic Apostolus), factam esse ex meritis Christi previsis, q. d. Apostolus: Quod primo seculo vocarentur omnes Gentes ad salutem, secundo Judei, tertio Gentiles, id factum ex meritis Christi previsis, ab que Deus decrevit, ab æterno predestinare, vocare, sive Judeos, sive Gentes, quolibet seculo.

12. IN QUO (PER QUEM, SCILICET CHRISTUM) HABEMUS FIDUCIAM (GRÆCÆ ΠΙΣΤΙΣ), id est, ut Syrus, audaciam libere loquendi, libertatem evangelizandi, q. d. Cujus, scilicet Christi ope audacter, libere et intrepide evangelizo. Secundo, melius hic Noster vertit « fiduciam, » quo animus per Christum peccatis expiatus, et innocenter jam vivens, bene sibi conscius, confidit se esse in gratia et amicitia Dei. Unde cum dixisset: « In quo habemus fiduciam, » hujus fidei effectum subdit ET ACCESSUM IN CONFIDENTIA, — ut scilicet confidenter quasi amici, imo quasi filii accedamus ad Deum Patrem, dicamusque: « Abba Pater. »

PER FIDEM EJUS. — Refer non tantum ad in confidentia, q. d. la confidentia, cujus principium et origo est fides Christi; sed potius ad fiduciam et accessum, q. d. Fiduciam et fiducialem accessum habemus ad Patrem per fidem Christi, qua remissionem peccatorum et justitiam assecuti confidimus nos esse in Dei gratia et favore, et confidenter ad Deum quasi patrem amantissimum accedimus: fides enim parit hanc fiduciam et confidentiam. Ita Chrysostomus, Theophylactus et Græci.

13. PROPTER QUOD, — quia scilicet habemus hanc fiduciam et accessum ad Deum Patrem nostrum, qui potentissimus est, ut in omnibus tribulationibus nos roboret, easque propulset.

PETO NE DEFICIATIS IN TRIBULATIONIBUS MEIS (GRÆCÆ ΜΗ ΤΥΧΑΪΩΝ, id est non deficiere, non lassescere, non segnescere, quod primo, potest referri ad primam personam, quasi Paulus de eo dicat, Peto et oro Deum ne ego deficiam in tribulationibus, ne iis vincat et eodem. Ita Hieronymus et Syrus. Secundo, noster Interpres refert ad secundam personam: ne vos, scilicet, o Ephesii, deficiatis et cadatis animo, videntes me tribulari et vinceri) PRO VOBIS, — quia scilicet vobis alisque Christum et salutem evangelizo. Hæc secunda versio verior est: magis enim Ephesii pusillis et novellis in fide timebat Apostolus in persecutione, ne animis caderent, quam sibi, qui quasi generosus pugil et athleta Christi in ea solet gloriari.

Nota: a Peto, non a Deo, sed a vobis: græco enim est αιτιωμαι, id est peto, posco, exigo. Unde S. Augustinus, serm. 7 in hæc Apostoli verba: « Peto, ait, a vobis propter arbitrium voluntatis; sed quia hæc infirma est, Deum rogo, ut idem det vobis propter auxilium majestatis. » Unde

subdit Apostolus: « Hujus rei gratia, flecto genua ad Patrem. »

QUE EST GLORIA VESTRA. — q. d. Quod ego Apostolus et præceptor vester dignus sim tanta pro Christo et vestra salute pati, non turbari, non animis cadere, sed exultare et gloriari debetis. Ita Chrysostomus. Hæc siquidem passiones stigmata sunt et insignia Christi, Galat. vi, 17, suntque præludia martyrii.

14. HUIUS REI GRATIA. — Redit post longum hyperbaton (quo a versu secundo hucusque abruptus fuit in Dei dignationem, et beneficium vocationis Gentium) ad versum primum, ut ibi dixi.

FLECTO GENUA AD PATREM. — flexis genibus in dignum reverentia et humilitatis, oro et obsecro Deum Patrem. Est metalepsis.

15. EX QUO OMNIS PATERNITAS IN CÆLIS ET IN TERRA NOMINATUR. — Nota: Sicut græcæ a πατήρ, πατέρα; et Syre ex ܐܒܐ, ܐܒܘܬܐ ababuta: ita latine a pater, paternitas dicitur et derivatur. Unde recte, quidquid cavillentur Erasmus et Beza, Interpres noster novum nomen πατήρ, novo Latino nomine paternitas, vertit, et ita verterunt S. Hieronymus, Damascenus, lib. I *De Fide*, cap. ix; Syrus; interpres Theophylactus, et alii qui Græcæ lingue fuerunt peritissimi.

Unde primo, Damascenus sic explicat: « Nomen paternitatis ex divinis ad humanos patres translatum est. » Quod intellige metonymice, « nomen, » id est res nomine paternitatis significata, sive ipsa paternitas, que est in hominibus et creaturis, descendit a Deo Patre, qui primus increatus et immensus Pater ipsis suam paternitatem communicavit, ut et ipsi fierent et dicerentur patres; nam nomen ipsum patris prius hominibus imposuerunt homines, et inde idem transtulerunt ad divina, et ad Deum Patrem: ex humanis enim, utpote sibi notioribus, homines imposuerunt nomina divinis, ut passim alii Patres et Doctores docent. Non ergo de nomine Patris, sed de re hoc nomine significata intelligendus est Damascenus. Et hoc est quod docet D. Thomas et Scholastici, paternitatem omnem creatam derivari ab increata, que est in Deo Patre. Huc accedit S. Hieronymus: « Sicut, inquit, solus bonus (Deus) bonus facit, et solus immortalis immortalitatem tribuit, et solus verus, veritatis nomen imperit: ita solus Pater, quia creator est omnium et universorum causa substantia, præstat cæteris ut patres esse dicantur. De terrenis celestia contemplantur, Adam quem primum plasmavit Deus, et creator ipsius, et pater fuit, certe Deo Patri seilicet se debere quod subsistit. Itursum hi qui geniti sunt ex Adam, patrem illum intelligunt, ex quo orti sunt. Unde Luca III, ait Scriptura: filii Seth, filii Adam, filii Dei, ut paternitatis in terra vocabulum a Deo primum ortum esse monstraret. » Et inferius: « Ex eo quod Deus Pater homini nostri Jesu Christi juxta substantiam patris est, et unigenitus non est adoptione filius,

sed natura, cæteræ quoque creaturæ, paternitatis nomen adoptione meruerunt. » Addit S. Hieronymus dici: « Ex quo omnis paternitas nominatur, non vero nata est. Aliud est enim appellationem paternitatis mereri, aliud naturæ habere consortium, » q. d. Ipsa inquit a divina Dei paternitas nobis communicat: nequit, sicut nec ipsa Dei essentia: sic enim vere et proprie essemus dii; sed tantum participatio quadam tenuis ejusdem, ex qua fit ut patres nominemur sicut et Deus, sed analogice et participative. Igitur ex prolixo discursu S. Hieronymi et cæterorum hanc colligas sententiam: Paternitas, inquit, in cælis est generatio filii, paternitas in terra est generatio hominum et animalium, que omnis a Dei paternitate manat: omnes enim ab eo vim habent generandi, ut sint et nominentur patres.

Dices, in cælis nulla est paternitas que a Dei paternitate descendat. Respondet S. Hieronymus, angelos aequè ac homines habere sui generis principes, quos patres gaudent appellare: principes enim est et dicitur subditorum pater, et principatus est quadam paternitas. Sic servi Naaman eum vocant patrem, id est dominum et principem, IV Reg. v, 13. Sic patres Latinis vocantur senatores, imo Romani eos fere vix alio nomine compellabant quam Patres conscripti. Hoc sensus est appositus, sed non proprius et adæquatissimus.

Unde secundo: Nota cum Hieronymo, S. Paulum Græcum πατήρ, quod Noster vertit, paternitas, accepisse a Septuaginta, qui hoc nomine solent vertere Hebræum אבא אבא mispacha, id est familia, vel tribus (has tribus Septuaginta alibi vocare solent πατρίδα), que ab uno capite et parente descendit: quia enim duodecim filii Jacob apud Judeos capita et patres fuerunt duodecim familiarum et tribuum a se descenduntur, hinc Septuaginta tribum a quolibet hoc patre descendentes vocant πατήρ, et a πατήρ vocant Patriarchas ipsos tribum patres et primos progenitores, q. d. τὸν πατέρα ἀρχαί, id est tribus principia. Itaque πατήρ, sive paternitas, aut, ut vertit interpres Chrysostomi, paterna cognatio, est familia, vel tribus aut gens, que ab uno communi patre progenita est, quam Hieronymus contra Helvidium parentelam vocat, et ita vertit hic Vatinius. Sic noster Interpres retinens Græcum πατήρ, Psal. xcy, 7, vertit: « Afferte Domino, patri, » id est familia, tribus, stirpes, a gentium, afferte Domino gloriam et honorem. » Paternitas ergo non sumitur hic pro relatione patris in abstracto, quam Philosophi paternitatem vocant: hæc erit græcæ, Damasceno teste loco citato, potius πατρίδα quam πατήρ dicenda esset; sed metonymice paternitas hic idem est quod parentela, que ab eodem patre, vel paternitate descendit. Sunt enim quasi correlativa pater sive paternitas, et parentela, unumque involvit alterum: pater enim est parentela pater, et parentela est patris parentela, q. d.

Apostolus: Deus Pater non tantum Christi, sed et omnium est pater, tam hominum quam angelorum, ita ut Deo communi parente affines sint Iudaei et Gentes, homines et angeli: ipse enim pater est omnium familiarum, non solum corporaliū, sed et spiritualium, puta Seraphim, Cherubim, Thronorum et ceterorum ordinum. Licet enim hae familiae suos proprios et distinctos habeant patres et principes, omnes tamen communem patrem et principem habent Deum, a quo omnes descendunt: ideoque Deo Patri non tantum paternitas et generatio aeterna, respectu Filii sui, sed et temporalis per creationem in omnes caelestes et terrestres tribus et cognationes convenit, ac consequenter ab omnibus in caelo et in terra quasi Pater est nominandus, celebrandus (ut dixi cap. I, vers. 21), colendus et redamandus. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Theodoretus, Oecumenius, Imo et S. Hieronymus.

Nota tertio: Apostolus unum Deum Patrem opponit multis principis et diis Simonis Magi et Hesioidi (qui suam Theogoniam, id est deorum generationem, conscripsit), aliorumque Poetarum et Philosophorum Confiliū. Rursum, ne Iudaei jactent Deum verum suum esse Deum, non Gentium, Gentesque alium debere querere Deum, Apostolus eos retundens dicit Deum esse patrem communem omnium tam Gentium, quam Iudeorum; ac proinde non mirari debere Iudeos, si Gentes, aequae ac Iudaei, jam a communi parente ad salutem per Christum Christique Apostolos vocentur, et vicissim Gentes fidenter, aequae ac Iudaeos, ad Christum et Deum quasi ad communem parentem accedere debere.

NOMINATUR, — id est existit, suum habet esse et suam originem, derivatur et descendit; ut iure a Deo Patre nomen accipere, et ab eo nominari possit familia, tribus vel parentela Dei, quaeque Deum habet patrem, a quo quasi a primo exemplari et efficiente omnes familiae et parentelae, omnesque familiarum patres et capita, omnis denique generandi vis, fecunditas et paternitas tanquam a patre omnium magno et universali profuit et dimanat: sic enim Hebraei motonymice vocari aut nominari sumunt pro esse. Sic *Isaia* VII, 14, Christus dicitur vocandus Emmanuel, id est erit Emmanuel, quia nobiscum erit Deus, quod significat Emmanuel. Sic *Isaia* VIII, 3, Christus dicitur vocandus Accelera spolia detrahare, festina praedari, id est celer erit demonum et hostium suorum spoliator, eorumque festinus praedator. Nec enim haec duo nomina Christo imposita, Christumque ita nominatum uspiam legimus, rem autem atroque nomine significatam Christo convenire notissimum est.

46. UT DET VOBIS SECUNDUM DIVITIAS GLORIAE SUAE (id est gloriosae gratiae suae) VIRTUTE (graece *δυναμεις*, id est fortitudine, constantia et robore spiritus contra omnes persecutiones et tentationes) CORROBORARI (scilicet ut corroboremini in infir-

mitate naturae vestrae) PER SPIRITUM EIUS IN INTERIOREM HOMINEM, — ut interior homo, id est mens gratia et spiritu Dei regenerata (hic *μα'ν* ab Apostolo vocatur interior homo, ut dixi A. VII, 22), in eadem gratia et spiritu fortitudine crescat.

Nota: Praepositio *in* cum accusativo significat augmentum. Sic dicimur ire de virtute in virtutem; sic dicitur iustitiam Dei in Evangelio revelari ex fide in fidem. Vide dicta Rom. I, 17. Regia tamen Biblia, et alia nonnulla legunt, *in interiori homine*; et sic Graecum *ε'ν* cum accusativo saepe sumitur pro *in*, id est *in*, cum ablativo. Tumque planus est sensus, ut scilicet optet eos corroborari in interiori homine, id est in mente, intellectu, voluntate, ceterisque internis animae viribus et potentiis: hae enim, vel potius homo, quatenus iis constat iisque vivit, dicitur homo interior: sicut e contrario exterior dicitur idem homo, quatenus sensibus membrisque externis constat, vivit, iisque operatur et indulget. Hoc ergo sensu homo exterior et interior sumitur naturaliter; priore vero sensu sumitur supernaturaliter. Vide dicta II Cor. IV, 16.

47. CHRISTUM HABITARE (repete, « det vobis » Deus Pater, ut Christus habitet) PER FIDEM, etc.

IN CHARITATE RADICATI ET FUNDATI, — supple, ut *sitis*; alias dicendum erat, *radicatis et fundatis*. Verum Romana et Anselmus jungunt haec sequentibus sic: « In charitate radicati et fundati, ut possitis comprehendere, » etc.

48. UT POSSITIS COMPREHENDERE (id est animo concipere et intelligere) CUM OMNIBUS SANCTIS, — id est Apostolis, ait Ambrosius, Prophetis et Christianis, tum militantibus hic adhuc, tum potius in caelo triumphantibus, Deique visione beatis.

QUE SIT LATITUDO, ET LONGITUDO, ET SUBLIMITAS, ET PROFUNDUM. — Nota primo, Apostolum hic cum dimensionibus jungere differentias positionum: nam tres tantum sunt dimensiones, longitudo, latitudo, crassities; altum vero et profundum respondent *in* sursum et deorsum, quae sunt differentiae positionum; crassum ergo hic resolvitur in altum et profundum quasi in sua extrema. Itaque haec quatuor jungenda et distinguenda sunt, non uti sunt in corpore, sed uti sunt in domo, ubi profundum sunt fundamenta, altitudo est tectum, longitudo est longius latus vel paries, latitudo est brevis latus.

Nota secundo, Apostolum videtur perstringere fabulas hereticorum et poetarum, uti deorum *β'αβ'ε*, sive profundum Hesioidi, et dimensionis Christo ab Elxai affectas, de quibus Epiphanius, lib. I, cap. XIX et XXX: « Elxai, ait, describit Christum esse quamdam virtutem mensura viginti quatuor schoenorum in longitudinem, id est milliariorum nonaginta sex, in latitudine schoenorum sex, id est milliarium viginti quatuor, et crassitiam similiter emittit, et pedes, et fabulamenta reliqua. » Tales etiam fuerunt triginta Aenes Valentini, q. d. Apostolus: Poetae, Valentinus

et heretici jactant suum deorum *β'αβ'ε*, id est profundum, suum *α'λ'ε'φ'ε'α*, id est plenitudinem, longitudinem, latitudinem, altitudinem; sed fabulose: ego vero haec ipsa in Christo Christianorum Deo esse praedico et demonstro.

Nota tertio, Scripturas generalissime capiendas esse, quia auctor earum. Spiritus Sanctus, uti amplissimum habet intellectum et conceptum, ita et locutionem. Unde varios intendit sensus etiam litterales, si rei locoque conveniant, maxime si subordinati sint et connexi, omnesque in unum quasi scopum conspirent et dirigantur. Ita S. Augustinus, lib. XII *Confess.*, cap. XXXI. Unde Apostolus generatim et indeterminate dicit: « Que sit latitudo, longitudo, sublimitas et profundum, » non explicans, nec determinans cujus rei intelligat longitudinem, latitudinem, etc. Quare hunc locum varie admodum et multiplex explicant Patres, omnesque probabiliter. Vide hic fecunditatem S. Scripturae.

Dico ergo primo: Apostolus loquitur hic de beneficio economie et redemptionis Christi, qua non tantum Iudaeos, sed et Gentes omnes vocavit ad salutem, gratiam et beatitudinem, vultque hae phrasae significare quam magnum fuerit hoc mysterium Christi, quamque omnibus numeris et partibus absolutum; sequitur enim: « Scire etiam supereminentem scientiae charitatem Christi. » Christi ergo vel charitatis Christi dimensiones hic describit. Idem patet ex antec. vers. 3, 4, 6, 8, 11 et ceteris, quibus non facit aliud, quam hoc sacramentum et mysterium Christi deprecari et admirari. Unde patet, hunc sensum esse genulium et proprie intentum ab Apostolo. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Theodoretus, Oecumenius. Si singula velis singulis adaptare, ita poteris: « Que sit latitudo, » id est quam late se extendat hoc mysterium, charitas et beneficentia Christi, videlicet ad omnes gentes et homines, qui ante legem, in lege, post legem, fuerunt, sunt et erunt; « que longitudo, » id est quam longe mysterium hoc praedefinitum fuerit, scilicet ab aeterno; « quod sit profundum, » id est quam profunde, nimirum ad inferos, virtus Christi se extendat; « que sit sublimitas, » id est quam sublimiter, puta super omnes caelos, primitias nostras in se Christus evererit nosque evehet. Ita Oecumenius.

Possunt secundo, hae dimensiones accipi de Christo qua Deus est; unde sequitur: « Ut implemini in omnem plenitudinem Dei, » ubi graece est *α'λ'ε'φ'ε'α*, quod erit unum ex Aenibus, sive diis Valentini, cui suum verum *α'λ'ε'φ'ε'α*, id est plenitudinem Dei, opponit Apostolus. Licet enim omnes dimensiones in Deo unum sint, una scilicet immensitas, sitque Deus quasi sphaera quadam intelligibilis sine dimensionibus, ut explicat Ambrosius; unde etiam Empedocles rogatus quid esset Deus, respondit: Est circulus cujus centrum est ubique, circumferentia nusquam; quia

scilicet Deus ubique est totus, nullo tamen coeli terrae ambitu concluditur, sed super caelos per immensa illa spatia vacua in immensum se porrigit ejus immensitas. Hinc recte eam describens Job, cap. XI, vers. 8: « Excelsior, inquit, color est, et quid facies? profundior inferno, et unde cognoscas? Longior terra mensura ejus, et latior mari. » Et sic Ambrosius hic per longum, latum, sublime, profundum intelligit immensitatem Dei. Has tamen dimensiones in Deo distinguere possumus per analogiam et similitudinem ad creaturas, seu ita ut ille in creaturis distinguatur: et sic Dei longitudo est aeternitas; latitudo est omnipotentia, ut D. Thomas, vel, ut Bernardus et Gregorius, est charitas; sublimitas est Dei majestas; profundum est abyssus iudiciorum et sapientiae Dei. Ita Anselmus, D. Thomas, Cajetanus. Et pulcherrime S. Bernardus, lib. V *De Consider.*, in fine: « Divina, ait, essentia, res una cum sit, est tamen longitudo propter aeternitatem, latitudo propter charitatem, sublimitas propter majestatem, profunditas propter sapientiam; hae quadrige Dei; comprehendimus hanc duobus brachiis, timoris et amoris; timor sublimem et profundo, amor longo latoque respondet; vel quatuor virtutibus: longitudinem enim tenemus et comprehendimus perseverantia, latitudinem charitate, majestatem veneratione et adoratione, sapientiam et abyssum iudiciorum timore et humilitate. His etiam quatuor species contemplationis respondent: longitudinem enim comprehendit meditatio promissorum, latitudinem recordatio beneficiorum, sublimitatem contemplatio majestatis, profundum inspectio iudiciorum. » Hae Bernardus. Paulo aliter S. Gregorius, lib. XI *Moral.*, cap. X et XI, in illud, *Excelsior caelo*, etc., per latitudinem, accipit charitatem Dei; per longitudinem, longanimitatem; per sublimitatem, incomprehensibilitatem Dei, qua a Sanctis in caelo, licet clarissime visus, nequit comprehendi; per profundum, incomprehensibilitatem iudiciorum Dei in puniendis damna.

Potesit tertio, hic locus accipi de dimensionibus crucis: fuit enim crux instrumentum redemptionis Christi. Ubi nota: Tres lineae rectae tantum esse possunt, quae perpendiculariter, id est, ad angulos rectos sese invicem intersecant, scilicet, duae in plano jacentes, et tertia illis insistent, et utramque in concursu penetrans in profundum, sive deorsum versus. Et hae tres lineae faciunt trinam crucem: reliquae enim praeter has tres laterales lineae sese intersecantes angulos faciunt non rectos, sed acutos. Et hinc Mathematici tres dimensiones, sive quantitates species collegerunt, longum, latum, crassum vel profundum, quod hic habet Apostolus, ut recte noster Clavius in I *Euchidis* annotavit; hae ergo dimensiones sunt per trinam crucem. Unde et hic apud de cruce Christi accipi, et de ea explicari possunt.

Pro quo rursum nota: Gregorius Nyssenus,

orat. 1. *De Resurrectione*, vult Apostolum alludere ad quatuor cornua crucis, summumque cornu dici altitudinem, imum dici profundum, et transversum unum dici longitudinem, aliorum latitudinem. Adhuc Basilium, Damascenum et Sedulium, apud Jacobum Gretserum, lib. 1. *De Cruce*, cap. III, causam, cur quatuor has dimensiones et cornua crux habeat, ut scilicet significaretur, quatuor orbis plagas totumque terrarum orbem ad crucem seu pertinere, seu vocari. Ideoque Nyssenus crucem vocat *universitatis vinculum*. Unde secundo, Sedulius: « Summum crucis sive altitudo, inquit, est Oriens; profundum sive imum, est Occidens; cornu dextrum, est Septentrio; sinistrum, est Meridies. » Tertio et optime, longitudo est hastile crucis, latitudo est minus lignum transversum pro brachiis; altitudo accedit, si crucem erigas (est enim altitudo summitas crucis erecta); profundum est imum crucis in terra defossum. Sic fero Augustinus in *Psalm. ciii*, et *epist. 102*: « Erat, ait, latitudo in qua porrecta sunt manus; longitudo a terra surgens, in qua erat corpus infixum; altitudo ab illo deo sursum quod eminet (in hoc tantum nonnihil a nobis differt Augustinus); profundum ubi fixa erat crux, et ibi spes omnis vite nostrae. » De cruce ergo hunc Apostoli locum accipiunt S. Hieronymus, Nyssenus, Beda, Anselmus, et palestrime Augustinus, serm. 7. *De Verbis Apostoli*.

Idque primo, litteraliter juxta sensum genuinum quem primo loco dedi, ut longitudo crucis sit aeterna ejus predestinatio; latitudo sit ejus et virtus, quae ad omnes omnium temporum homines se extendit; profundum sit, quod vis crucis ad infernum descendit, cum animas patrum e limbo et Purgatorio liberavit; sublimitas sit, quod eandem aliasque complures in caelum subvexerit.

Rursum, juxta secundum sensum de Christo Deo datum possumus eadem, quae ibi dixi, cruci adaptare, ut scilicet communicationem idioma-tum Dei in Christo homine crucifixo spectemus, et admiremur in cruce Dei longitudinem, id est, aeternum decretum; latitudinem, id est, charitatem et potentiam; altitudinem, id est, majestatem; profundum, id est, sapientiam, seu haec omnia quasi cruci affixa, quia eadem cum Deo crucifixa. Adhuc, Deum communicasse cruci suae longitudinem, id est aeternitatem, ut virtus crucis aeterna sit, et quod multi volunt, ut crux Christi quasi trophaeum in caelis in aeternum perduret, quodque sic Deus quasi eternavit suam crucem; sic etiam Deum cruci communicasse suam latitudinem, id est potentiam, quia per infirmitatem crucis et mortis potentissimos hostes vicit et contrivit; sic communicasse suam sublimitatem, id est majestatem, ut scilicet crux ab omnibus adoretur; sic suum profundum, id est sapientiam, quia non potentia, sed summa aequitate, mira arte et sapientia adinventae, scilicet in carne as-

sumpta crucem et mortem subiens, Christus satisfecit Deo pro nostra offensa, siquae per crucem redemit hominem: ut qui in ligno vincebat, in ligno quoque vincebatur.

Secundo, proprie hae dimensiones crucis ut crux est, accipi possunt; quia enim vers. 13, Ephesius dixerat Apostolus: « Ne deficiatis in tribulationibus meis, » sed in iis, ut ait vers. 16, « virtute corroboremini, » hinc stimulum eis addit proponens Christi exemplum, q. d. Oro Deum ut in vestra cruce et tribulatione det vobis cogitare, ac mente comprehendere crucis Christi (ut ea vos solemini et animetis) profundum, id est intensiorem dolorem et ignominiarum Christi crucifixi; et longitudinem, quae scilicet per triginta quatuor annos, quibus vixit, hanc crucem, hos dolores, vel in corpore, vel in animo, vel in spiritu eos sibi imminere praevidens passus est; et latitudinem, quae scilicet omnibus membris, et animae potentis, ab omni hominum genere, imo a Deo et angelis, a quibus fuit derelictus, et omnia penarum genera passus est Christus, omnibusque bonis et fortunae, et fame, et honoris, et vite est spoliatus; et sublimitatem, quae Christi crucifixus sublimi consideratione et perfectissima cognitione tum Dei offensi, tum gravitatis offensae nostrae, tum crucis, penarum sibi saepeque personae, vel illatarum, vel inferendarum, tum plurimorum damnandorum, quibus omnes sui dolores inutiles futuri erant, non solum in cruce, sed et tota vita gravissime doluit, et deseravi-vit se.

Unde tropologicae, haec in nos derivans Anselmus, lib. *De Mens. crucis*, sub finem: « Crux, inquit, est cruciatus cordis quod Deo non melius serviamus. Debemus ergo habere cruciatum, quod non tantum, inquit, humiliamus, o Domine, quantum debemus, et hoc est profundum crucis; quod non tantum laudamus, et amamus te, quantum bonitas tua exigit, et haec est sublimitas; quod non sumus tam fideles, ut alios ad tuam laudem trahamus, et haec est latitudo; quod non semper continuamus laudem tuam, et haec est longitudo. »

Tertio, moraliter hae dimensiones crucis accipi possunt cum S. Augustino, ut longitudo crucis tum Christi, tum nostrae sit perseverantia; latitudo sit charitas; sublimitas sit religio, spes, amor, oratio, et omnis cum Deo communicatio et conjunctio; profundum sit arcanae predestinationis, cur crux uni prosit, alteri non: unde oritur timor et humilitas profunda. Haec tres dispositiones de cruce possunt accommodari pari modo aliis duabus expositionibus jam dictis, et duabus sequentibus, quartae scilicet et quinta jam dicendis.

Igitur potest quarto, accipi hic loens de dimensionibus spiritualis aedificii, id est, de quadruplici perfectione tum Ecclesiae Christi, tum animae cujuslibet Christianae, tum charitatis, et consequenter cujuslibet virtutis Christianae: praecessit

enim: « In charitate radicali et fundati, ut possitis comprehendere. » Et: « Christum habitare per fidem in cordibus vestris, » ut scilicet eo referatur haec dimensio. Unde de hoc aedificio, cap. praecedent. vers. 29, dixit: « Superaedificati super fundamentum Apostolorum, » etc., et rursum de eodem agit cap. seq. vers. 12, et 16. Ita S. Hieronymus, Augustinus, Anselmus, Gregorius, homil. 6 in *Ezechielem*, in fine. Ecclesiae ergo dimensiones hae sunt: altitudo ejus, est caelum, sive caelestis et beata Jerusalem; profundum ejus, est infernus: hic enim est Ecclesiae carcer, cujus sunt partes limbus et Purgatorium; longitudo Ecclesiae est, quod sit omnium temporum et saeculorum; latitudo est, quod sit omnium terrarum et gentium. Vel mathematica, ut S. Hieronymus, Ecclesiae longitudo est ejus diffusio, quae ab Oriente in Occidentem; latitudo, quae a Meridie in Septentrionem porrigitur.

Rursum, ut Anselmus, spiritualis Ecclesiae longitudo, est spes longanimis; latitudo, est charitas; altitudo, est vita caelestis inter angelos: nostra enim conversatio in caelis est; profundum, est fides, baptismus et reliqua Ecclesiae Sacramenta. Pari proportionem animae longitudo est fides, latitudo est spes, altitudo est charitas, profundum est humilitas. Vel secundo, longitudo est perseverantia, latitudo charitas, altitudo est spes coeli, profundum est timor judiciorum Dei. Unde S. Augustinus, tom. X, homil. 3 inter 80: « Ego, ait, haec Pauli verba sic intelligere soleo, in latitudine bona opera charitatis, in longitudine perseverantiam usque in finem, in altitudine spem caelestium praemiorum, in profundo inscrutabilia Dei judicia, unde ista Dei gratia in homines venit: » ex quo oritur timor, humilitas ac soliditas cujusvis virtutis.

Huc referri potest et altera Hieronymi expositio de novissimis: « Sublimitas, inquit, est caelum, profundum est infernus, media longitudo, et latitudo est accessus ad unum vel alterum. »

Denique charitati haec aptari possunt; de ea enim premisit Apostolus: « In charitate radicali, » et de eadem subdit statim: « Scire etiam supereminenter scientie charitatem Christi, » quam scilicet Christus in se habet, Christianisque suis communicat. Unde haec Vatablus sic explicat: « Quae sit longitudo, » etc., id est quam longa, lata, profunda et sublimis sit bonitas Dei. Charitatis ergo longitudo, est ejus continuatio, et constans perseverantia; latitudo, est extensio, quae se charitas ad omnes tam angelos, quam homines, tam inimicos quam amicos, omnesque creaturas extendit; profundum, est ejus intensio et fervor; altitudo, est ejus excellentia, et heroici actus, v. g. martyrium, quod est quasi apex charitatis; vel altitudo est ejus objectum, et elevatio, quae charitatem ad unum Deum, quem diligit, se elevat, et sub eo cuncta contemnit. Haec omnia pari ratione applices cuivis alteri virtuti Christianae.

Potest quinto, accipi hic loens cum Anselmo quasi analogice (praecedens enim fuit quiprologia: sed illa, ut utraque, scilicet tam sine analogia, quam illa tropologia sit litteralis) de dimensionibus civitatis et beatitudinis caelestis, de qua Apoc. XXI, 16, dicitur: « Longitudo, latitudo et altitudo ejus, aequalis sunt. » Sub altitudine etiam profundum accipere: longitudo enim significat aeternitatem gaudiorum, latitudo extensionem, altitudo sublimitatem, profundum intensionem et immersionem in abyssum divinitatis. Haec aequalia sunt, quia aequo semper tempore durant. Unde hic ait Apostolus: « Ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis. » Hoc enim est Beatorum; et haec dimensiones gaudiorum caeli apte respondent dimensionibus dolorum crucis Christi, de quibus diximus in tertio sensu. Ex cruce enim, charitate et meritis Christi omnes dimensiones jam dictae dimanant. Quocirca Christi crux et merita earundem sunt mensura, quae magnum illud aedificium mensuratur. Quocirca qui clarum operum et meritum Christi habet cognitionem, uti habebat Paulus, ille recte comprehendere multiplicem hanc latitudinem, longitudinem, sublimitatem et profunditatem. Hoc insinuat Paulus dum dixit, vers. 8: « Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia haec, in Gentibus evangelizare investigabiles divitias Christi. » Divitiae enim Christi sunt merita, quibus nobis omnes has dimensiones gratiae et gloriae promeruit, ut recte annotavit Alcazar, Apoc. cap. XXI, vers. 15.

Omnes hi sensus veri, omnes satis appositi videntur huic loco, et indefinite propositioni Apostoli. Unde videntur intenti omnes a Spiritu Sancto, et diversis Patribus suggesti: primus tamen maxime videtur genuinus. Sic ergo breviter et ordinate omnes complectere, et in unum colligere, ut sensus sit, loquaturque Apostolus de dimensionibus Christi, tum Dei, tum hominis, et peculiariter crucis ejus, itemque fructus ejus et conformitatis in nobis tum in hac vita, tum in futura: eadem enim sunt dimensiones Christi et Ecclesiae, quae Ecclesiae et animae cuivis fidei et sanctae in Ecclesia a Christo sunt communicatae.

19. SCIRE ETIAM SUPEREMINENTER SCIENTIE CHARITATEM CHRISTI. — S. Augustinus, *epist. 120*, et S. Ambrosius legunt, *cognoscere supereminenter scientiam charitatis Christi: sed Graeca et Latina Biblia habent scientiam, non scientiam.*

Secundo, S. Hieronymus, Erasmus et Vatablus, scientiae accipiunt in genitivo, q. d. Oro Deum ut det nobis exitum dilectionem cognitionis et scientiae, ut aevitatis scire et cognoscere mysteria fidei christianae.

Tertio et melius, alii passim scientiam accipiunt in dativo; regitur enim a *supereminenter*, q. d. Charitatem, quae supereminet et praestat scientiam. Unde S. Augustinus, lib. *De Gratia et Lib. arbit.*, cap. XXI: « Cum, inquit, dicat Apostolus, Super-

eminentem scientiæ charitatem Christi, quid insanius, quam putare ex Deo esse scientiam quæ subdenda est charitati; et ex hominibus esse charitatem quæ supereminet scientiæ. » Ubi S. Augustinus hunc locum de scientia et charitate in genere explicat, q. d. Apostolus: Charitas longe antecellit omnem scientiam; ut fusius docuit I Corinth. xiii. Verum quia Apostolus non absolute dicit charitatem, sed limitat addens: « Charitatem Christi, » et quia toto hoc capite deprecavit charitatem in Christo nobis exhibitam, hinc quarto et simplicissime, « charitatem Christi, » id est quam Christus nobis exhibuit, vocat « supereminentem scientiæ, » id est majorem quam ut sciri, intelligi et comprehendi possit, q. d. Charitas Christi tanta est, ut superet omnem humanam cognitionem et scientiam. Ita Theophylactus, (Ecumenius et Ambrosius, qui ait: « Post Dei Patris infinitam et incomprehensibilem cognitionem, et inenarrabilem clementiam, Christi quoque nos vult agnoscere charitatem, quæ supereminens (ita enim legendum videtur in Ambrosio, non autem supereminens) est scientiæ: quis enim potest colligere mysterii hujus charitatis rationem, ut et Deus hominis causa homo nascatur, deinde moriatur pro hominibus, pro servis dominus, pro creaturis creator, pro impiis pius? »

UT IMPLEAMINI IN OMNEM PLENITUDINEM DEI. — Primo, aliqui apud Theophylactum et Ecumenium: Plenitudo Dei, inquit, est sacra Trinitas: Pater, Filius et Spiritus Sanctus, q. d. Ut plene SS. Trinitatem, ejusque attributa, et dimensiones jam dictas cognoscatis, ametis, adoretis et vobis. Secundo et melius Theophylactus et alii,

q. d. Ut sitis pleni omni sapientia, virtute et perfectione, maxime charitate qua plenus est Deus; seu, ut Dei cognitione, amore omniumque bonorum divinorum plenitudine impleamini.

20. EI AUTEM, QUI POTENS EST OMNIA FACERE SUPERABUNDANTER QUAM PETIMUS AUT INTELLIGIMUS. — Græce est clarior sensus et efficacior spiritus: τῷ καὶ δυνατῷ ἡμῶν πάντα ποιεῖν ὑπερκαταρτισθῆναι ἢ ἠρῶμεθα, id est, ei qui potest super omnia facere ex abundantia super ea quæ petimus aut intelligimus, id est qui potest facere omnia eximie melius, amplius et abundantius quam petamus aut intelligamus, q. d. Spero quod Deus, qui tam liberalis est, ut vota nostra superet, et hocce meum votum, ut impleamini in omnem plenitudinem Dei, implebit et superabit; utque impleat et superet tacite eum rogo et obsecro. Nota miosin, « potens est, » id est potest, et re ipsa facit, et facere solet. Simile est II Cor. cap. ix, vers. 8, ut ibi dixi.

SECUNDUM VIRTUTEM QUE OPERATUR IN NOBIS. — κατὰ τὴν δύναμιν, secundum vim et potentiam, id est gratiam et spiritum, qui nos potenter ad ardua virtutum opera impellit, q. d. Quod Deus potens sit, imo velit facere plura quam petam aut intelligam, patet ex tanta vi et potentia gratiæ ipsius, quam actu dat, quamque indes experimur super omnem spem et cogitationem nostram (1).

21. IPSI GLORIA IN ECCLESIA, ET IN CHRISTO JESU. — Græca non habent conjunctionem et, sique plenior est sensus, q. d. Glorificet Deus in vestra Ecclesia per Christum Jesum, a quo tanta bona tantæque gratias accepistis.

(1) Alii: « Secundum, » id est per.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Altera epistolæ pars, scilicet ethica, qua hortatur Ephesios ad mores Christianos, ac imprimis ad unionem et concordiam, a, tum in fide, tum in charitate Christi, idque quinque argumentis.

Primum est, vers. 4, quia sumus unum corpus, et unus spiritus in Christo.

Secundum ibidem, quia omnes ad eadem cæli bona quæ speramus, vocati sumus.

Tertium, vers. 5, quia omnes unum habemus Dominum, unam fidem, unum baptismum.

Quartum, vers. 6, quia omnes fratres sumus ejusdem Dei Patris.

Quintum, vers. 7, quia Christus ascendens in cælum cuique suam gratiam distribuit, qua quisque contentus sit oportet, nulli incidens, nihil ambiens; deditque alios Apostolos, alios doctores, etc., ut singulos fideles, usque ad finem mundi quasi Christi membra perficiant; itaque totum Christi corpus, scilicet Ecclesia, in Christi fide, unitate et charitate crescat et compleatur.

Hinc vers. 17, hortatur eos ut damnata pristina cæcitate, et carnali immundaque vita Gentilium, veterem hominem exuant, novum in Christo induant, utriusque partes explicans vers. 23, scilicet, ut deponant mendacium, loquendo veritatem; abdicent iram, furtum, sermonem malum, amaritudinem, etc., per benignitatem, misericordiam et condonationem injuriarum.

1. Obsecro itaque vos ego vincetus in Domino, ut digne ambuletis vocatione, qua vocati estis, 2. cum omni humilitate et mansuetudine, cum patientia, supportantes invicem in charitate, 3. solliciti servare unitatem Spiritus in vinculo pacis. 4. Unum corpus, et unus Spiritus, sicut vocati estis in una spe vocationis vestræ. 5. Unus Dominus, una fides, et in omnibus nobis. 7. Unicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi. 8. Propter quod dicit: Ascendens in altum captivam duxit captivitatem: dedit dona hominibus. 9. Quod autem ascendit, quid est, nisi quia et descendit primum in inferiores partes terræ? 10. Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes cælos, ut implet omnia. 11. Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios vero Evangelistas, alios autem pastores et doctores: 12. ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in ædificationem corporis Christi: 13. donec occurramus omnes in unitatem fidei et agnitionis Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi: 14. ut jam non simus parvuli fluctuantes, et circumferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum, in astutia ad circumventionem erroris. 15. Veritatem autem facientes in charitate, crescamus in illo per omnia, qui est caput Christus: 16. ex quo totum corpus compactum, et connexum per omnem juncturam subadministrationis, secundum operationem in mensuram uniuscujusque membri, augmentum corporis facit in ædificationem sui in charitate. 17. Hoc igitur dico, et testificor in Domino, ut jam non ambuletis, sicut et Gentes ambulavit, in vanitate sensus sui, 18. tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati a vita Dei, per ignorantiam, quæ est in illis, propter cæcietatem cordis ipsorum, 19. qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudicitiae, in operationem immunditiæ omnis, in avaritiam. 20. Vos autem non ita didicistis Christum, 21. si tamen illum audistis, et in ipso edocti estis, sicut est veritas in Jesu. 22. Deponere vos secundum pristinam conversationem veterem hominem, qui corruptus est secundum desideria erroris. 23. Renovamini autem spiritu mentis vestræ, 24. et induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est in justitia et sanctitate veritatis. 25. Propter quod deponentes mendacium, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo: quoniam sumus invicem